

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Основи економічної теорії»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

за темою – «Відтворення й економічне зростання у національній економіці»

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою
Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін
Протокол від 25.06.2024р. № 23

Розробник:

завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат економічних наук, доцент Лук'янихіна О.А.

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародних економічних відносин ННІ БіЕМ СумДУ,
доктор економічних наук, професор Таранюк Л.М.
2. Завідувач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент
Панасюк О.В.

План лекції

1. Національна економіка: сутність, структура й особливості.
2. Сутність і багатогранність процесу відтворення та його типи.
3. Економічне зростання: зміст, типи, чинники.
4. Економічна рівновага і циклічність економічного розвитку як прояв макроекономічної нестабільності.
5. Основні макроекономічні показники, їх сутність і методи обчислення.
6. Антициклічне регулювання і основні причини економічної кризи в Україні
7. Інфляція: види, причини, шляхи подолання.

Рекомендована література:

Основна

1. Основи економічної теорії : навч. посіб. / Т. Ф. Ларіна, Н. В. Павленко, В. Ю. Прокопенко та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ФОП В.П. Тарасенко, 2015. 310 с.
URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7766>
2. Основи економічної теорії та судової бухгалтерії: навч. посіб. /Т.Ф. Ларіна, Н.В. Павленко, С.О. Ткаченко, В.А. Фурса; МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 328 с.
URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7766>
3. Камінська Т. М. Основи економічної теорії. 2-е вид., випр. К.: ВСВ «Медицина», 2018. 222с. URL: <https://www.medpublish.com.ua/images/pdf/74988.pdf>

Допоміжна

1. Економічна теорія / Н. П. Мацелюх, Л. М. Касьяненко, І. А. Максименко [та ін.] ; Ун-т ДФС України. Ірпінь, 2019. 478 с. (Серія «На допомогу студенту УДФСУ», т. 56). URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/4227/1/4064_IR.pdf
2. Економічна теорія. Макроекономіка: підручник / [В. М. Тарасевич та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Тарасевича. К. : Знання, 2012. 206 с. : рис., табл. (Вища освіта XXI століття).
3. Основи економічної теорії: підруч. / за заг. ред. Л.С. Шевченко. Харків: Право, 2016. 448 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KOMPLEKS/ET/KURS/OSNOVA_ET/EkonomTeoria.pdf
4. Сенишин О. С. Державне регулювання економіки : навч. посібник / О. С. Сенишин, М. О. Горинь, О. О. Кундицький. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. 334 с. URL: https://econom.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/PIDRUCHNYK_DERZHAVNE-REHULYUVANNYA-EKONOMIKY_Senyshyn-Horyn-Kundytsky.pdf

Наукові статті

1. Бандура О.В. Загальна модель економічних циклів – модель кумулятивної неефективності ринків. *Економічна теорія*. 2016. № 1. С. 86-100. URL: <https://doi.org/10.15407/etet2016.01.086>

2. Жукова Л.Ж. Альтернативність економічного розвитку держави з погляду інституційного підходу перетворень. *Економічна теорія*. 2016 № 3. С.33-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2016_2_4
3. Зюрь Д. В. Сутність та чинники розвитку економічної системи. Державне будівництво. 2016. № 2. С. 1-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2016_2_6
4. І.Є. Семенча, Ю.М. Калашнікова Інфляційні процеси в Україні: проблеми сьогодення та причини виникнення. *Вісник ХДУ Серія Економічні науки*. 2020. № 39. С. 97-101. URL: <http://ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/676>:
5. Магас В. М. Підприємництво та конкуренція – основні чинники розкриття економічного потенціалу суспільства. *Економічна теорія*. 2019. № 2. С. 44-56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2019_2_5.
6. Москаленко, Олександра Загальноцивілізаційні чинники випереджаючого економічного розвитку. *Економічна теорія*. 2013. № 3. С. 16-32
7. Оголь Д. О. Економічне зростання: сутність, якість і стійкість. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. №2. 67 – 72
8. Осецький В. Л. Кириченко Є. М. Людський капітал в структурі національного багатства країни. *Економічна теорія*. 2019. № 3.С. 29-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2019_3_4.
9. Подлесна В. Г. Соціально-економічні цикли в умовах цифрової економіки. *Економічна теорія*. 2019. № 2. С. 29-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2019_2_4.
10. Сидорович О. Ю. Інституціональні проблеми економічного розвитку. *Економічна теорія*. 2017. № 2. С. 19-33.
11. Сіденко В.Р. Методологічні засади аналізу глобальних кризових процесів. *Економічна теорія*. 2016. № 2. С.46- 63
12. Сімків Л. Є. Економічне зростання як індикатор якості економічних реформ. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2015. № 2. С. 66-69 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2015_2%281%29_13
13. Скрипниченко М. Макроекономічна збалансованість і критичні дисбаланси в економіці України. *Економіка України*. 2015. № 2. С. 4-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_2_2
14. Степаненко С. С. Пріоритетне значення товарного виробництва для стабільного розвитку та подолання кризових явищ в економіці. *Вісник Національної академії державного управління*. С.252-258. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua>
15. Харазішвілі Ю. Світло і тінь економіки України: резерви зростання та модернізації. *Економіка України*. 2017. № 4. С. 22-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2017_4_3
16. Цимбал Л. І. [Інтелектуальний потенціал розвитку економіки в глобальному середовищі: український контекст](#). *Економіка України*. 2019. № 1. С. 34-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2019_1_4

План лекції

1. Національна економіка: сутність, структура й особливості.
2. Сутність і багатогранність процесу відтворення та його типи.
3. Економічне зростання: зміст, типи, чинники.
4. Економічна рівновага і циклічність економічного розвитку як прояв макроекономічної нестабільності.
5. Основні макроекономічні показники, їх сутність і методи обчислення.
6. Антициклічне регулювання і основні причини економічної кризи в Україні
7. Інфляція: види, причини, шляхи подолання.

Текст лекції

1. Національна економіка: сутність, структура й особливості

Національна економіка та її особливості. Народне господарство будь-якої країни є продуктом тривалого історичного розвитку. Воно формується століттями в результаті поглиблення суспільного поділу та кооперації праці, ґрунтується на використанні наявних національних ресурсів і забезпечує реалізацію національних економічних інтересів цієї країни.

Національна економіка характеризується певним рівнем розвитку продуктивних сил, типом економічної системи, характером суспільного відтворення, специфічним господарським механізмом, рівнем життя населення, зовнішньоекономічними зв'язками.

Структура економіки країни об'єднує взаємопов'язану систему галузей, видів виробництва і територіальних комплексів. У цій системі органічно взаємодіють галузі матеріального виробництва (промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок тощо), галузі нематеріального виробництва (освіта, охорона здоров'я, культура).

Національні економіки різних країн вирізняють:

- структура економіки,
- рівень розвитку,
- ефективність функціонування.

Чим розвиненіший науково-технічний потенціал країни, тим досконаліша система господарювання, тим краще використовуються переваги міжнародного поділу праці, тим вищі економічна та соціальна ефективність виробництва та рівень життя населення.

Водночас національна економіка – це не просто сукупність об'єктів матеріального та нематеріального виробництва, розташованих на певній території, а жива економічна система, що спроможна задовольняти потреби країни і захистити її інтереси, забезпечити її господарську та політичну самостійність.

Національна економіка – це система економічних суб'єктів і зв'язків між ними, яка має просторово визначену і специфічно національну організаційну структуру.

Ознаки національної економіки:

- економічні зв'язки між господарюючими суб'єктами, обумовлені суспільним поділом праці;
- господарська цілісність;

- спільне економічне середовище, в якому діють суб'єкти господарювання;
- спільна система економічного захисту тощо.

Макроекономіка – розділ економічної теорії, в якому вивчаються економічні відносини і процеси як єдине ціле, у масштабі всієї національної економіки країни

Макроекономіка досліджує: економічний потенціал країни та його розміщення, національний ринок, місце країни у глобальній економіці; специфіку форм прояву всезагальних економічних причинно-наслідкових зв'язків; ступінь втручання держави в економічну життєдіяльність країни; створення національного економічного порядку; економічну культуру, яка обумовлює поведінкові реакції членів суспільства тощо.

Рис.12.1. - Характерні риси предмета макроекономіки

Основні суб'єкти національної економіки, між якими відбуваються макроекономічні відносини господарювання: 1) сектор домашніх господарств, 2) сектор бізнесу, 3) державний сектор (урядові інститути), 4) сектор „закордон” (національні підприємства, розташовані закордоном).

Вони вступають між собою в економічні відносини, що можуть набувати форми вертикальних і горизонтальних зв'язків, котрі в єдності можуть забезпечити ефективне функціонування національної економіки. Будь-який економічний суб'єкт (домогосподарство, підприємство чи держава) є економічно відокремленим, а його діяльність підпорядкована реалізації певного економічного інтересу. Економічні інтереси суб'єктів різні і навіть суперечливі. Досягти єдності економічних інтересів усіх суб'єктів дуже складно, а абсолютної єдності – практично неможливо, але у сучасних варіаціях ринкової економіки існують певні механізми для досягнення єдності інтересів економічних суб'єктів країни.

Елементами макроекономічної системи є:

- 1) соціально-економічні відносини (визначені конституцією типи економічних систем, установлені відносини власності);
- 2) організаційні форми господарювання (великий, середній, малий бізнес);

- 3) спеціалізація, кооперація та інтеграція виробництва; управління, розподіл і використання ресурсів);
- 4) механізми господарювання (способи регулювання, розподіл національного продукту);
- 5) структура макроекономічної системи (конкретні зв'язки між суб'єктами економіки).

Шляхи досягнення макроекономічних цілей:

1. Макроекономічна рівновага та економічне зростання.
2. Мінімізація кризових явищ.
3. Регулювання рівнів безробіття, інфляції, платоспроможності споживачів.
4. Ефективний розвиток кредитно-банківської та податкової системи.
5. Забезпечення економічної безпеки держави.

2. Сутність і багатогранність процесу відтворення та його типи

Зміст відтворення. Відтворення – це безперервне поновлення процесу виробництва товарів, послуг і духовних благ, на основі якого здійснюється відтворення всіх елементів економічної системи – продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних, виробничих відносин і господарського механізму. Людина має постійно задовольняти свої потреби, для чого необхідне безперервне відтворення матеріальних благ, а отже, і процесу їх виробництва. На певному етапі розвитку суспільства об'єктивною необхідністю стає задоволення потреб людей у зростаючій кількості послуг і духовних благ. Тому поряд з матеріальним виникає і розвивається виробництво нематеріальних благ, головною метою якого є формування розумових і організаторських здібностей людини, її творчих обдарувань, інтелекту, духовності.

Багатогранність. За своїм *функціональним змістом* процес суспільного відтворення має багатогранний характер. Він включає відтворення: 1) валового (сукупного) суспільного продукту; 2) продуктивних сил суспільства; 3) наукового забезпечення; 4) економічних відносин; 5) природних ресурсів і середовища існування; 6) господарського механізму.

Матеріальною основою безперервного відновлення і розвитку виробництва є *відтворення сукупного суспільного продукту*. Воно охоплює чотири стадії його руху: власне виробництво → розподіл → обмін → кінцеве споживання, що має назву відтворювальний цикл.

Відтворення сучасних *продуктивних сил* передбачає відтворення речових факторів виробництва – засобів праці, предметів праці, використовуваних людьми сил природи, форм і методів організації виробництва, а також інформації та особистого фактору – робочої сили. Сутність відтворення робочої сили полягає у безперервному відновленні та підтриманні фізичних сил і розумових здібностей, загальноосвітнього і професійного рівня, творчих обдарувань людини як головної продуктивної сили суспільства.

За умов сучасного етапу НТР важливу роль відіграє постійний розвиток такого надзвичайного елементу продуктивних сил як *наука* (суспільне знання, інтелект, інформація), яка перетворюється на безпосередню продуктивну силу суспільства. Це насамперед передбачає органічний взаємозв'язок між науково-дослідними і експериментально-конструкторськими розробками (НДЕКР) з одного боку і масовим виробництвом з іншого.

Відтворення *економічних відносин* охоплює відтворення об'єктів та суб'єктів власності, у тому числі інтелектуальної (патенти, ліцензії, "ноу-хау" тощо),

становища класів, соціальних груп, трудових колективів і окремих працівників, удосконалення управління і організаційно-економічних зв'язків. Розширене відтворення в національному масштабі означає зростання кількості підприємств, компаній, збільшення масштабів, використовуваних ними засобів виробництва, робочої сили та інших факторів, а також відтворення виробничих відносин у сфері безпосереднього виробництва, розподілу, обміну та споживання. Для України розширене відтворення передбачає збільшення кількості малих і середніх підприємств, фермерських господарств, кооперативів та інших форм на основі роздержавлення економіки і залучення приватних форм власності.

Відтворення *природних ресурсів* і середовища існування слід розглядати як відтворення природних умов економічного зростання (родючості землі, лісових ресурсів, рибних запасів тощо), збереження і облагородження екологічного середовища проживання людини.

Відтворення *господарського механізму* означає відтворення різноманітних форм і методів регулювання економіки, важелів макро- та мікроекономічного регулювання народного господарства. Більш конкретними формами відтворення господарського механізму є антикризове, антициклічне регулювання, програмування, прогнозування економіки тощо.

Види і типи відтворення. За типологічним змістом розрізняють *три види і три типи* відтворення. Види відтворення розглядаються стосовно рівнів економіки: індивідуальне відтворення у межах окремих домогосподарств, підприємств (фірм); суспільне відтворення у масштабах усієї національної економіки; мезовідтворення у середніх господарських одиницях (галузях, ринках, крупних об'єднаннях).

На усіх трьох рівнях виділяють три типи відтворення – просте, розширене і звужене. За *простого відтворення* процес виробництва і випуск створених благ здійснюються щорічно в незмінному обсязі. За *розширеного відтворення* процес виробництва щорічно поновлюється в зростаючих розмірах. Якщо перший тип відтворення здійснюється переважно на незмінній техніко-технологічній основі, то другий – на вдосконаленій. Відтворення відбувається в межах окремого підприємства (організації, установи) або в масштабах усього суспільства. Процес відтворення кожного елемента економічної системи має свої особливості та специфічну структуру. Можливі періоди, коли в суспільстві відбуваються процеси, що характеризуються як звужене відтворення, коли відбувається певна деградація наукового та інтелектуального потенціалу суспільства, скорочення обсягів виробництва і виробничих фондів. Звуження відтворення засобів виробництва виражається в прогресуючому зростанні фізичного та морального зносу основних фондів, у фізичному розпаді продуктивних сил. Аналогічний процес відбувається із землею, оскільки посилюється її виснаження, зростає частка еродованих і забруднених земель, спостерігається деградація і погіршення стану інших природних ресурсів.

3. Економічне зростання: зміст, типи, чинники

Економічне зростання є однією з найважливіших проблем суспільного розвитку. Необхідність його зумовлюється дією всезагального економічного закону зростання потреб.

Економічне зростання – це регулярне розширення масштабів діяльності всіх суб'єктів господарювання, яке виявляється у збільшенні розмірів ВВП, ВВП, НД у країні в цілому і на душу населення

Під економічним зростанням звичайно розуміють поступальне зростання реального обсягу ВВП в країні та у розрахунку на душу населення. В політекономічному аспекті економічне зростання означає кількісне і якісне удосконалення суспільного відтворення, спрямоване на реалізацію основної мети суспільства. Економічне зростання передбачає:

1) зростання економічної потужності країни, збільшення обсягів суспільного виробництва і розширення можливостей економіки задовольняти зростаючі потреби населення в товарах і послугах;

2) критерій економічного розвитку.

Економічне зростання вимірюється *показниками*: а) абсолютного збільшення обсягів виробництва; б) темпів росту або приросту ВВП, національного доходу, валового національного продукту.

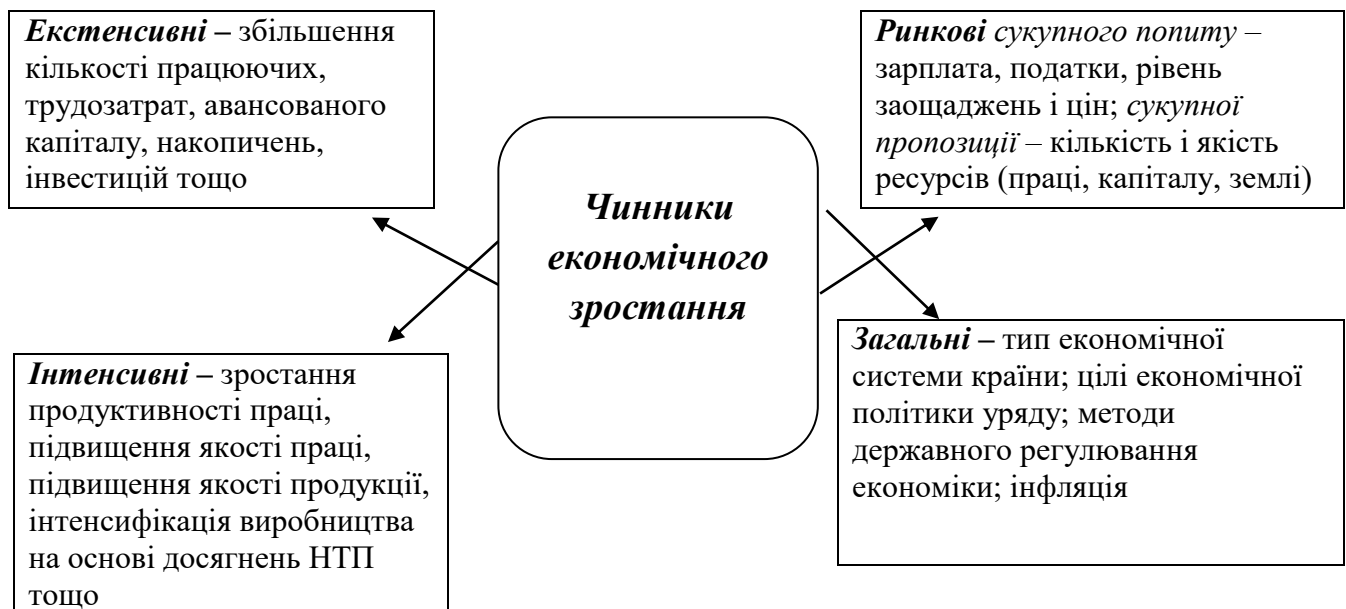

Рис.12.2. – Чинники економічного зростання

Економічне зростання слід відрізняти від економічного розвитку, який означає таке удосконалення виробництва, інвестиції в яке ведуть до підвищення якісних соціально-економічних показників. Мова йде, наприклад, про відновлення екологічної рівноваги, оздоровленні умов праці, підвищенні рівня потреб і споживання.

Економічний розвиток – це не тільки кількісне підвищення макроекономічних показників, а й покращення якісних результатів, зокрема, вдосконалення структури національної економіки, збереження та покращення навколишнього середовища, зростання рівня задоволення потреб населення тощо. *Економічне зростання є передумовою економічного розвитку.*

У процесі економічного розвитку макроекономічна система переходить від однієї стадії чи етапу до іншої (наприклад, від нижчої домонополістичної стадії капіталізму до вищої монополістичної) або від одного стану (наприклад, до індустріального чи аграрного) до іншого індустріального, а від нього до

постіндустріального.

Типи. Розрізняють три типи економічного зростання – екстенсивний, інтенсивний та змішаний.

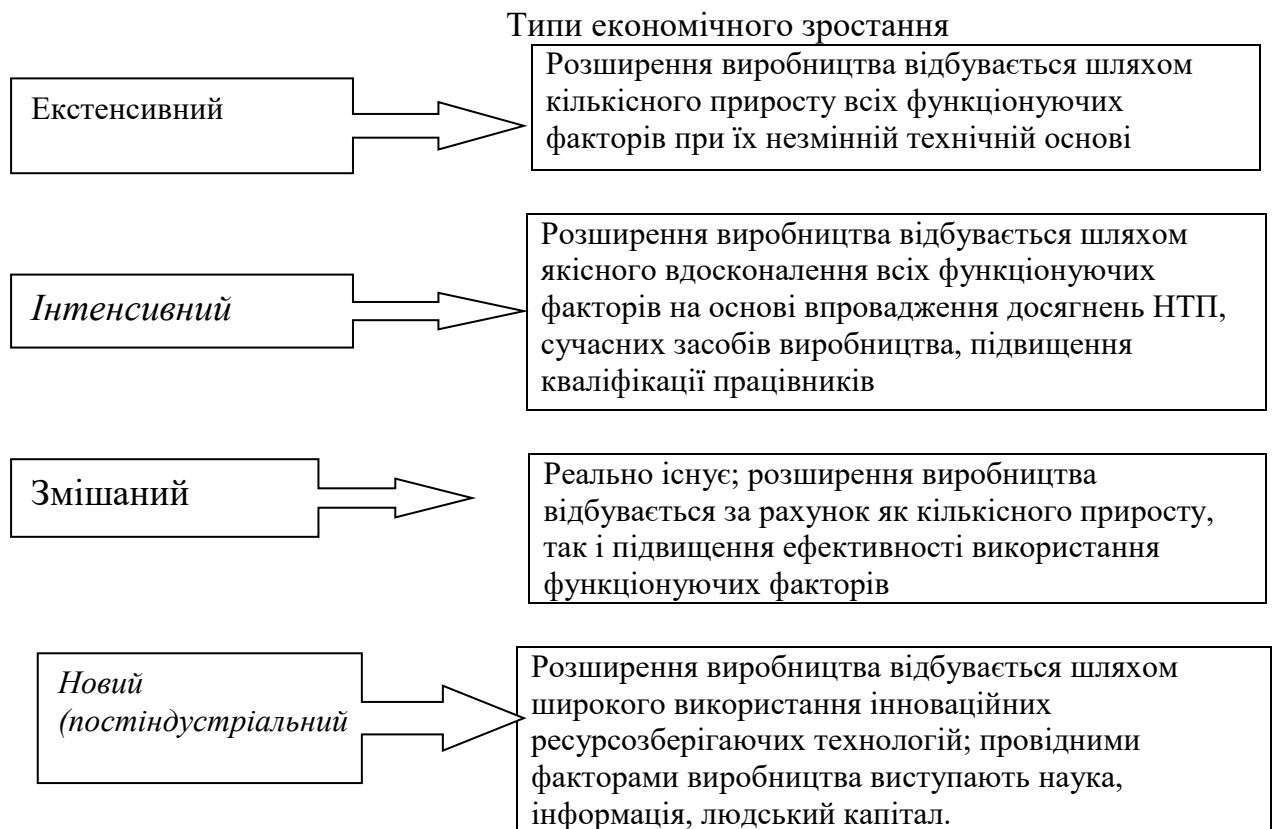

Рис.12.3. – Типи економічного зростання

Екстенсивний (лат. *extensivus* – *розширяючий, подовжуючий*) здійснюється шляхом залучення до процесу виробництва додаткових виробничих факторів (основного капіталу, робочої сили, матеріалів) за незмінної технічної основи, коли розширюється лише поле виробництва.

Інтенсивний (лат. *intension* – *напруженість, посилення*) здійснюється шляхом ефективнішого, продуктивнішого використання ресурсів на основі науково-технічного прогресу та кращих форм організації виробництва. Це відбувається при застосуванні прогресивних технологій, підвищенні якості робочої сили (освітнього, кваліфікаційного рівнів), упровадженні передових форм і методів організації виробництва тощо. При цьому знижується фондомісткість, матеріаломісткість, енергоємність продукції, випереджальними темпами зростає продуктивність праці порівняно зі зростанням продукції, поступово перерозподіляється робоча сила у сферу нематеріального виробництва.

Змішаний поєднує у певній комбінації інтенсивний та екстенсивний типи. Оскільки в економіці, як і в інших системах, чистих форм не існує, то будь-яке економічне зростання можна вважати змішаним. Залежно від того, які фактори (інтенсивні чи екстенсивні) превалюють можна говорити про переважно інтенсивний чи переважно екстенсивний тип.

Оскільки більшість джерел екстенсивного зростання (земля, корисні копалини тощо) обмежені, а суспільству властиве прогресивне економічне зростання, необхідно переходити до переважно інтенсивного типу. Це означає рішучий перехід до праце-, фондо- і ресурсо- заощаджуючих технологій зростання ефективності суспільного виробництва. Але, як зазначають сучасні дослідники,

єдиної і найбільш ефективної комбінації сполучення факторів виробництва не існує. Кожна з країн обирає свій власний шлях досягнення економічного зростання.

Основними *чинниками* економічного зростання є:

- 1) кількість і якість природних ресурсів;
- 2) норма нагромадження та обсяг інвестицій;
- 3) кількість і якість людських (трудових) ресурсів, праці забезпечує понад 70% приросту ВВП;
- 4) обсяг основного капіталу;
- 5) науково-технічний прогрес і якість технологій забезпечують майже 30% приросту реального національного доходу;
- 6) фактори попиту;
- 7) фактори розподілу;
- 8) географічне положення;
- 9) тип економічної системи.

Концепції і моделі економічного зростання.

Базова теорія (модель) економічного зростання виникла ще в 40-ві роки ХХ століття. Вона побудована на принципі акселератора Дж. Кейнса, що відображає залежність приросту доходу від приросту автономних інвестицій. Ця модель дає змогу аналізувати такі темпи економічного зростання:

1) *гарантований* (G_w) – темпи росту національного доходу є такими, що забезпечують у часі обсяги запланованих заощаджень та інвестицій:

$$G_w = f\left(\frac{s}{v}\right). \quad (12.1)$$

2) *природний* (G_n) – коли темпи зростання економіки залежать від збільшення ефективної робочої сили, що складається з темпів зростання населення:

$$G_n = f(n) + \lambda. \quad (12.2)$$

3) *стійке зростання* – усі реальні показники, що характеризують темпи економічного зростання, збільшуються пропорційно.

У сучасній економічній науці сформувалися два основні напрями моделювання економічного зростання: неокейнсіанський та неокласичний.

Неокенсіанські моделі англійських економістів Р. Харрода та Е. Домара, Дж.-Р. Хікса базуються на однофакторній виробничій функції зростання національного доходу за рахунок збільшення нагромадження (інвестицій) при незмінності інших факторів.

Неокласичні моделі: Кобба-Дугласа розглядає двофакторну виробничу функцію – впливу капіталу і праці на приріст виробництва, а Е. Денісона, Р.М. Солоу (багатофакторні) аналізують вплив комбінації різних факторів на динаміку економічного зростання, зокрема науково-технічного прогресу, витрат праці і капіталу, рівня освіти і кваліфікації працівників, масштабу виробництва, поліпшення розподілу ресурсів.

У загальному вигляді багатофакторна виробнича функція може бути записана як:

$$Y = f(A \cdot K \cdot L \cdot E \cdot M \cdot e^{rt}), \quad (12.3)$$

де Y – обсяги випуску продукції (*yield, output*); K – капітал (*capital*); L – праця (*labor*); E – енергія (*energy*); M – матеріальні ресурси (*materials*); e^{rt} – фактор, що відображає вплив технічного прогресу й інших якісних змін у виробництві протягом певного часу.

Сучасне різне ставлення до перспектив і наслідків економічного зростання відобразилось у таких нових концепціях: 1) *структуралістська* („здорового кола”) Інгмара Свеннісона залежності економічного зростання від зміни структури виробництва і споживання; 2) *економічного зростання без розвитку* у слабо розвинутих країнах; 3) *економічного розвитку без зростання* в індустріально розвинутих країнах; 4) *нульового економічного зростання*; 5) *нової якості економічного зростання* у постсоціалістичних країнах; 6) *сталого економічного зростання*; 7) *ноосферного розвитку*; 8) *інноваційного економічного зростання* та інших.

4. Економічна рівновага і циклічність економічного розвитку як прояв макроекономічної нестабільності

Сутність рівноваги і циклічності. У загальному визначенні *рівновага* являє собою такий стан економічної системи, за якого з допомогою саморегуляторів ринкового механізму досягаються: 1) врівноваженість попиту і пропозиції на всі види ресурсів; 2) забезпечення оптимальності найважливіших економічних пропорцій, раціонального поєднання товарної та грошової маси, стабільності цін і сталого розвитку народного господарства; 3) відсутність у господарюючих суб'єктів спонукальних мотивів до зміни їх поведінки. За визначенням американського вченого П. Самуельсона, рівновага – це такий стан економіки, який зберігає здатність до саморегулювання.

Система економічної рівноваги багаторівнева за своїм змістом. Стосовно процесу суспільного відтворення й економічного зростання, то рівновага означає досягнення кількісно-якісних пропорцій між складовими суспільного продукту за їх натурально-речовою формою, вартістю, галузевою і функціональною структурами. В економічній теорії відтворення розрізняють *рівновагу обміну, виробництва, розподілу і споживання*.

У ринковій економіці така рівновага означає задоволення продавців і покупців обсягом продаж і купівель, а отже стабільністю цін і грошового обігу. Але такий стан не є статичним, він завжди відносно змінний. Функціонування ринкової економіки, як і будь-якої економічної системи, не є постійно рівномірним і безперервним. Багаторічні спостереження засвідчують, що суспільне відтворення й економічне зростання час від часу синхронно чергуються з процесами застою та спаду виробництва, тобто зниженням усієї економічної (ділової) активності. За період з 1925 р. (першої економічної кризи) до середини 90-х ХХ ст. капіталістична система господарства пережила 22 економічні цикли і кризи. Такі періодичні коливання свідчать про загальну закономірність циклічного характеру економічного розвитку.

Циклічність – це загальна об'єктивна форма розвитку національної економіки і світового господарства як єдиного цілого, яка являє собою систему циклів з жорсткими причинно-наслідковими зв'язками. Інакше кажучи, закономірний рух від однієї макроекономічної рівноваги до іншої. Але в залежності від причин і конкретних умов циклічність набуває різних форм і періодичності.

Теорії циклічності й криз. З часу першої економічної кризи вчені намагалися з'ясувати головну їх причину, виробити рекомендації для їх запобігання. В економічній науці склалася ціла система теорій економічного циклу, яка являє собою концепції різних напрямів, течій і шкіл політичної економії щодо циклічності виробництва і механізму циклічної нестабільності.

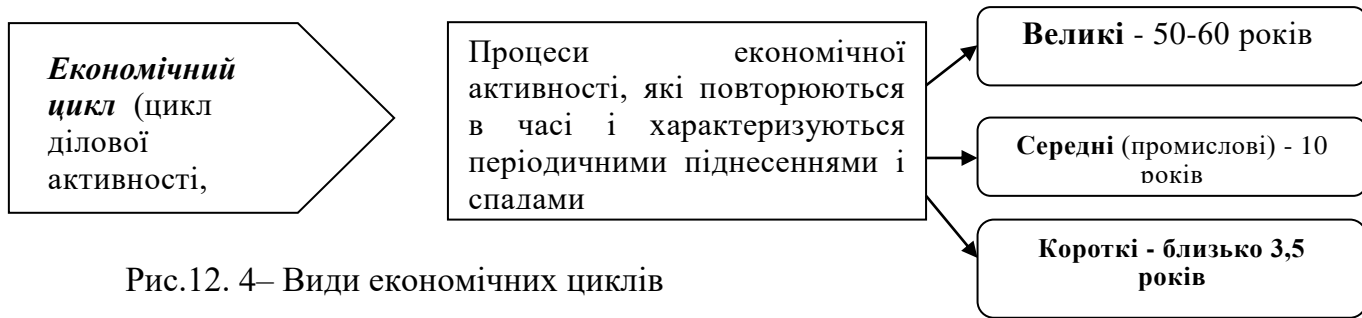

Рис.12. 4– Види економічних циклів

Теорія економічних циклів і криз вивчає часову динаміку коливань економічної активності, аналізує їх причини і пояснює механізми виникнення і розвитку. Напрями і характер зміни основних макроекономічних показників називається *економічною кон'юктурою*. Тому *теорію економічних циклів і криз* називають також *теорією економічної кон'юктури*.

Англійський економіст Док. Робертсон нарахував близько 200 різних поглядів на причини та сутність циклічності розвитку економіки. Серед них поверхові та наукові. До поверхових належать спроби економістів пояснити кризи появою плям на сонці (В. Джевонс), ритмом руху Венери (Г. Мур) та ін. Науковий підхід пов'язаний з представниками класичної школи політичної економії. Теоретичне осмислення циклічності починається тільки у XX ст.(до цього об'єктом дослідження були самі кризи).

Серед численних поглядів на увагу заслуговують такі: 1) пояснення криз несправедливістю у розподілі багатства (Д. Рікардо); 2) недоспоживанням населення, невідповідністю між виробництвом і споживанням (С.-де Сісмонді); 3) причина криз у диспропорційності, а циклічності – в особливостях нагромадження основного капіталу (М. Туган-Барановський); 4) співвідношенням оптимізму і песимізму в економічній діяльності людей (В. Парето, А. Пігу); 5) нерівномірністю науково-технічного прогресу (Й. Шумпетер); 6) дією основного психологічного закону надлишку заощаджень і нестачею інвестицій (Дж. Кейнс); 7) розладом грошового обігу (І. Фішер, М. Фрідмен) та ін.

К. Маркс обґрунтував системний підхід до циклічності й криз. Він вважав, що вони властиві тільки капіталістичній економічній системі. Глибинною причиною економічного спаду ним названа основна суперечність капіталізму – між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичною формою привласнення його результатів, а матеріальною основою циклічності – масове оновлення основного капіталу.

Структура і види циклів. За змістом циклічність досить багатоструктурна. Економічний цикл – це рух виробництва від початку однієї кризи до початку наступної. Економічний цикл можна також визначити як часовий інтервал між двома якісно однаковими станами кон'юктури. Або, іншими словами, економічний цикл („бізнес-цикл”, „діловий цикл”) є коливання рівня економічної активності, коли періоди підйому змінюються періодами спаду в економіці.

У сучасній теорії економічних циклів виділяють дво- і чотири фазові моделі економічного циклу. У *двофазовій моделі* виділяють фази *підйому* і *спаду*, а також вищу (*пік*) і нижчу (*дно*) поворотні точки. К. Маркс був один із перших економістів, який виділив у циклі *чотири фази*, які послідовно змінюють одна одну (рис. 14.1): 1) *криза*, 2) *депресія*, 3) *пожвавлення*, 4) *піднесення*. Оскільки основою циклу є криза, з'ясуємо її сутність та форми прояву.

Криза (гр. krisis – поворотний пункт) – це гостре порушення економічної рівноваги внаслідок диспропорцій у процесі відтворення, яке супроводжується

різким погіршенням економічного становища в країні.

Основними формами прояву кризи є значний спад виробництва, падіння цін, масові банкрутства підприємств (у тому числі банків), значне зростання безробіття, падіння рівня заробітної плати і прибутків, дезорганізація фінансово-кредитної системи, зростання відсоткової ставки та ін.

Криза змінюється **депресією** (лат. *depression* – пригнічення) – застоєм виробництва на низькому рівні, або „танцюванням на місці”. Виробництво уже не скорочується, але й суттєво не зростає. Товарні надлишки поступово реалізуються, але торгівля йде мляво. Ставка позичкового відсотка падає до мінімуму.

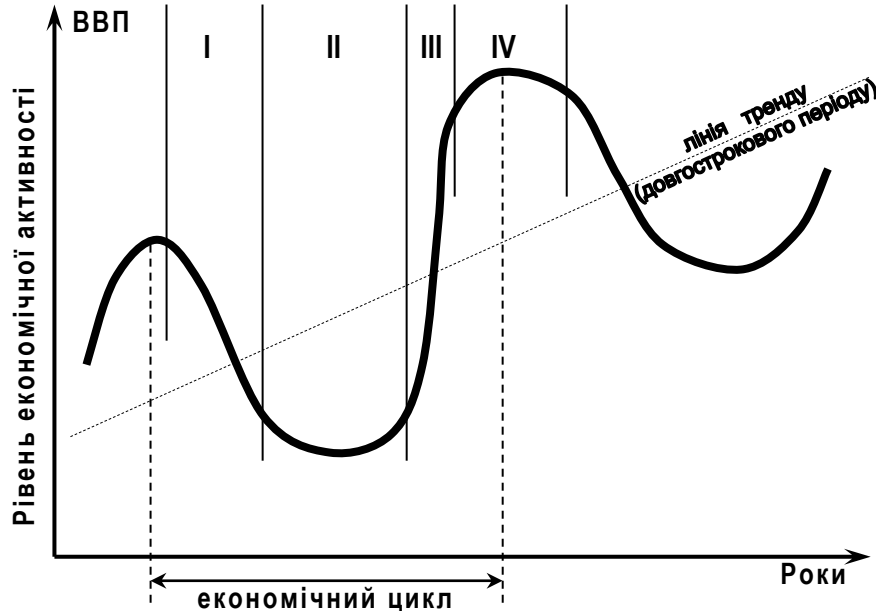

Рис. 12.5. Графічне зображення економічного циклу

де I – криза, II – депресія, III – пожвавлення, IV – піднесення (пік, бум).

Пожвавлення – зростання виробництва в обсягах, які були досягнуті перед кризою.

Піднесення (підйом) – перевищення максимального обсягу виробництва докризового рівня. Характеризується швидким зростанням зайнятості, заробітної плати, товарного попиту, рівня цін, розширенням кредиту і підвищенням ставок позичкового відсотка.

За термінологією Національного бюро економічних досліджень США (NBER) діловий цикл включає наступні чотири фази: вершина (пік, бум), стиснення (рецесія, спад), дно (депресія), пожвавлення (розширення).

Сучасна західна економічна теорія визначає дві фази економічного (промислового) циклу: **рецесія**, яка включає в себе кризу та депресію і **піднесення**, що включає в себе пожвавлення та бум.

Рецесія – це фаза економічного циклу, якій властиві падіння виробництва, що знаходиться між найвищою (бум) та найнижчою його точками (дном), і спад виробництва.

Піднесення (розширення) виробництва – фаза, що знаходиться між найнижчою та найвищою точками циклу.

Для класифікації циклів застосовують два **критерії**: *тривалість або періодичність циклу та рушійні сили циклу, які зумовлюють генезис і механізми*

його протікання. Відповідно до цих критеріїв прийнята наступна класифікація циклів.

Короткі цикли (цикли запасів) тривалістю 3-4 роки називають циклами

Дж. Кітчина і пов'язують із змінами світових запасів золота або з нерівномірністю відтворення оборотного капіталу, або із змінами грошового обігу.

Середні цикли тривалістю 7-11 років **К. Маркса** і **К. Жугляра**, пов'язані з періодичністю оновлення основного капіталу.

До середніх циклів відносять також **будівельні цикли С. Кузнеця** тривалістю 15-20 років, пов'язані з періодичним оновленням житлових будинків і деяких видів виробничих споруд.

Довгі хвилі (великі цикли) тривалістю 48-55 років **М. Кондратьєва**, пов'язані зі зміною базових технологій, джерел енергії, об'єктів інфраструктури, обсягів видобування золота.

Угорський економіст Б. Шипош знайшов важливу залежність: триваліші цикли (як іграшка матрьошка), „вбирають” в себе, поглинають коротші. Так, середньострокові цикли Жугляра містять два короткострокові цикли Кітчина. Далі, виділивши в особливий клас інвестиційні цикли 10-12-річної тривалості, учений показав, що „цикл Кузнеця” є подвоєним інвестиційним циклом. Відповідно довгострокові цикли Кондратьєва – подвоєні цикли Кузнеця.

Класифікація економічних криз.

1) **характером порушення пропорцій економічного зростання** (кризи недовиробництва і кризи надвиробництва);

2) **масштабами економічної рівноваги в господарських системах** (загальні кризи і часткові кризи – певної галузі, фінансова, грошово-кредитна, валютна та ін.);

3) **регулярністю порушення економічної рівноваги в економіці** (періодичні, проміжні на якійсь певній фазі, нерегулярні, аграрні, структурні, екологічні, нециклічні).

Нециклічні коливання існують в залежності від сезонності ділової активності. Наприклад, купівельний „бум” перед святами та у міжсезонний період у торгівлі. В економічній теорії розглядається навіть **закон святкових днів** як складовий елемент теорії ефективної біржової торгівлі, згідно з яким біржові котирування за інших однакових умов зростають за кілька днів до і після свят. Сільському господарству, автомобільній промисловості, морському транспорту, будівництву також певною мірою притаманні сезонні коливання.

Важливим чинником, що впливає на ділову активність є довготермінова тенденція економічного зростання економіки. Інакше кажучи, економічне зростання, що триває 50 років, суттєво впливає на ділову активність, яка багато в чому визначається як економічними, так і психологічними чинниками, що характеризують середовище індивіда.

Циклічність розвитку економіки відбувається на фоні довгострокового економічного зростання, яке називається **зростаючим трендом**
Цикл є тимчасовим відхиленням від цієї траєкторії, коливанням навколо тренду

5. Основні макроекономічні показники, їх сутність і методи обчислення.

Система національних рахунків – система зведених статистичних макроекономічних показників, що характеризують кінцеві результати розвитку економіки держави.

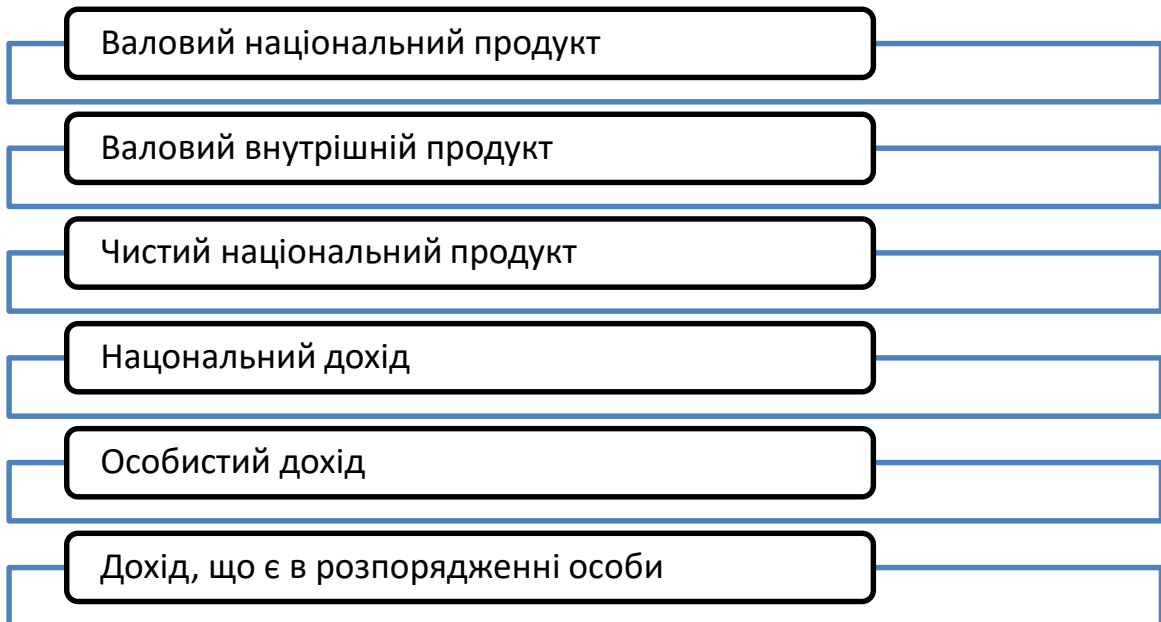
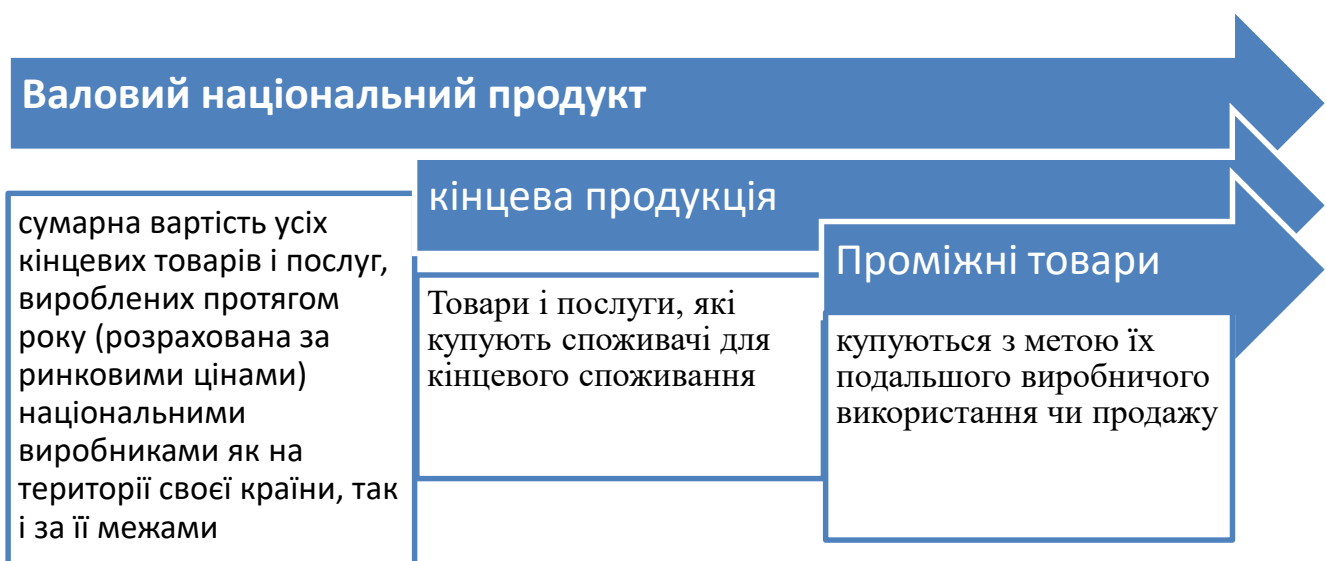

Рис. 12.6 Система національних рахунків

Національний продукт – загальна вартість товарів і послуг, вироблених резидентами країни протягом року, мінус вартість товарів і послуг проміжного споживання

Валовий національний продукт- сумарна вартість усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених протягом року (розрахована за ринковими цінами) національними виробниками як на території своєї країни, так і за її межами

Система національних рахунків включає:

- Валовий національний продукт
- Валовий внутрішній продукт
- Чистий національний продукт
- Національний дохід
- Особистий дохід
- Дохід, що є в розпорядженні особи

Антициклічне регулювання і основні причини економічної кризи в Україні

Антициклічне регулювання – комплекс форм та засобів цілеспрямованого впливу держави (певною мірою і могутніх корпорацій та наднаціональних органів), спрямованих на послаблення циклічних коливань, глибини економічних криз та збільшення темпів економічного зростання.

Найважливішу роль у цьому регулюванні відіграє антикризовий вплив держави. Економічна система суспільства, яка ґрунтується на вільній конкуренції, була здатна автоматично відновлювати порушену рівновагу у відтворювальному механізмі. З 30-х років ХХ ст. циклічні рухи виробництва виявилися б згубними для ринкової моделі господарства, якби не свідомі антикризові заходи уряду. Вперше в історії капіталістичного способу виробництва організацією громадських робіт (будівництво доріг, мостів тощо), закупівлею надлишків продукції, наданням допомоги розореним компаніям, соціальними виплатами безробітним за кошти державного бюджету було стимульовано сукупний попит і здійснено вихід з глибокої кризи 1929-1933 рр. у США.

Різним поглядам на причини циклічних коливань відповідають різні підходи до проблем їх регулювання. Найчастіше використовуються рекомендації двох протилежних шкіл – кейнсіанства і монетаризму. Порівняймо їх.

Оскільки, на думку кейнсіанців, ринкова система споконвічно нерівноважна, для її стабілізації необхідна активна економічна політика держави. Заходами фінансової політики уряд покликаний стимулювати сукупний попит, а також збільшення інвестицій, зайнятості, обсягу ВВП.

Монетаризм, не заперечуючи необхідності державного регулювання економіки, відводить уряду обмежену роль, тому що вважає, найчастіше не без підстав, що «фіаско» політики превалює над «фіаско» ринку.

Найважливішими *методами*, за допомогою яких держава впливає на економічний цикл, виступають *бюджетно-податкова і грошово-кредитна політика*. У фазі спаду заходи держави мають бути спрямовані на стимулювання ділової активності, а під час підйому держава проводить політику стримування.

Кейнсіанство	Монетаризм
Стимулювання попиту	Стимулювання пропозиції

Пріоритет : макроекономічного регулювання	Пріоритет мікроекономічного регулювання
Пріоритет податково-бюджетної політики	Пріоритет кредитно-грошової політики
Заохочення економічної політики держави	Обмеження економічної ролі держави

Так, під час депресії та кризи, для запобігання спаду, розігрівання кон'юнктури, активізації виробництва держава ініціює зниження податкових і відсоткових ставок, навіть заробітної плати, надання податкових інвестиційних пільг, проводить політику прискореної амортизації, здешевлення кредиту. Створити додатковий попит держава може за рахунок збільшення видатків бюджету. В цей період проводиться політика «дешевих грошей». Зазначені заходи збільшують обсяг попиту на інвестиції, посилюють ділову активність, сприяють зниженню безробіття, але в довгостроковій перспективі можуть посилити інфляційні тенденції.

У період підйому з метою запобігання «перегріву» економіки держава реалізує заходи, направлені на стримування сукупного попиту. В галузі податково-бюджетної політики підвищуються податкові ставки, скасовуються податкові пільги, обмежуються можливості прискореної амортизації, скорочуються прямі державні капіталовкладення та інші видатки. Одночасно проводиться політика «дорогих грошей», складовими якої є підвищення процентних ставок і скорочення кредитних можливостей комерційних банків. Ці заходи гальмують зростання сукупного попиту, обсягів виробництва, загального рівня цін. Проте в довгостроковому періоді політика «дорогих грошей» може призвести до скорочення інвестицій і, відповідно, обсягу виробництва і рівня зайнятості ресурсів.

Водночас між вжиттям заходів кредитно-грошової політики та отриманням певного результату минає чимало часу. Так, згідно з оцінками західних учених, цей лаг в умовах циклічного спаду становить від 5 до 20 місяців, а в період піднесення – від 10 до 24 місяців. З найбільшим запізненням діють методи податкового регулювання, що значною мірою зумовлено тривалістю законотворчого процесу. Тому важливо мати чіткий економічний прогноз механізму перебігу економічного циклу.

Поглибленню коливань ділової активності сприяють і такі явища, як інфляція, монополізація економіки, порушення господарських пропорцій і т. ін. Тому заходи антиінфляційної, антимонопольної, структурної політики, які мають на меті їх подолання, теж можна розглядати як складові антициклічного регулювання економіки. При цьому важливо, щоб уся сукупність форм і методів регулювання економіки була спрямована на найбільш повне використання економічних законів, реалізацію потреб та інтересів безпосередніх працівників.

6. Сутність, причини, типологія, наслідки і шляхи подолання інфляції

Проблема інфляції, як складова частина теорії грошей, відома з IV-III ст. до н.е., коли грошовим товаром у світі стає срібло. В сучасних умовах вона стала однією з найбільш гострих проблем розвитку економіки в багатьох країнах світу, що негативно впливає на всі сторони життя суспільства. **Сам термін “інфляція” (від лат. *Inflatio*) буквально означає „здуття”.**

Інфляція – це знецінення грошей, спричинене диспропорціями в суспільному виробництві й порушенням законів грошового обігу, яке виявляється у стійкому зростанні цін на товари і послуги

Тим часом інфляція є складним, багатостороннім макроекономічним явищем соціально-економічного характеру, причини якого – у взаємодії факторів сфери виробництва і сфери грошового обігу, порушенні пропорцій суспільного відтворення між сукупним попитом і сукупною пропозицією. Держава часто випускає збільшену кількість грошей, тоді вони знецінюються: а) до золота (при золотому стандарті); б) до товарів і в) до іноземних валют.

У найзагальнішому визначенні інфляція зовні виглядає як знецінення грошей внаслідок їхньої надмірної емісії, яка супроводжується зростанням цін на товари та послуги. Саме зростання цін є найважливішою формою прояву інфляції. Індексом цін і вимірюється інфляція за формулою:

$$\text{Індекс цін} = \frac{\text{Ціна ринкової корзини в даному році}}{\text{Ціна ринкової корзини в базовому році}} \times 100\%$$

Цей індекс може дорівнювати: 100% - при незмінних цінах, > 100% - при їх підвищенні і < 100% - при зниженні цін.

Серед чисельних видів інфляції, класифікованих за різними критеріями, виділимо найпоширеніші.

1. В залежності від виникнення:
 - а) *інфляція попиту*, б) *інфляція пропозиції (витрат)*, в) *монетарна інфляція*.
2. За характером інфляційного процесу:
 - а) *відкрита*, б) *прихована або придушена*, в) *інфляційний шок*, г) *збалансована і незбалансована*, д) *очікувана і неочікувана*.
3. За місцем розповсюдження:
 - а) *локальна*, б) *світова*, в) *внутрішня*, г) *зовнішня*, д) *імпортована*.
4. За темпами інфляційного процесу:
 - а) *помірна (повзуча)* – зростання цін на 5-10% за рік; б) *галопуюча (стрибкова)* – 20-200% за рік; в) *гіперінфляція* – 500-1000% і більше за рік.

Соціально-економічні наслідки інфляції:

- 1) перерозподіл доходів і багатства між різними соціальними групами населення;
- 2) посилення диспропорцій в економіці, дезорганізація господарських зв'язків, виникнення кризи фінансів, значна активізація спекуляції, посилення злочинності;
- 3) зниження суспільного виробництва і зростання безробіття;
- 4) падіння життєвого рівня трудящих, знецінення трудових заощаджень, поглиблення майнової нерівності;
- 5) зниження стимулів до продуктивної діяльності, гальмування науково-технічного прогресу, ефективності функціонування національної економіки.

У зв'язку з цим зростає значення активної антиінфляційної політики, яка зводиться до: 1) замороження доходів і збільшення виробництва товарів і послуг; 2) зменшення грошової маси. Важливого значення набуває маневрування кредитно-грошовими ресурсами, зокрема, політика “дешевих” і “дорогих” грошей.

Однак при сильній інфляції і розладі економіки проводять грошові реформи, тобто повне або часткове перетворення самої грошової системи.

Основні методи стабілізації грошового обігу:

- 1) *дефляція*, 2) *деномінація*, 3) *нуліфікація*, 4) *девальвація*, 5) *ревальвація*.

Внаслідок *грошової реформи 1996 р. в Україні* замість тимчасового (паралельного з російським рублем) купоно-карбованця грошовою одиницею стала гривня (1 гривня = 100000 купоно-карбованців, обмінний курс до долара – 1,75). Коливаючись гривня за 1996-2008 рр. девальвувала до 5,05, а на початку 2009 р. навіть до 10.